

Szlakiem krzyży pokutnych po obu stronach Odry

Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna „LOTUR” wraz z Tourismusverband Spreewald e.V. realizuje projekt, którego celem jest wydanie informatora turystycznego o krzyżach pokutnych występujących na obszarze Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”.

Kamienne krzyże pokutne występują niemal w całej Europie. Od Austrii i północnych Włoch po Skandynawię i Wyspy Brytyjskie, od Francji po Kaukaz. Pochodzą z różnych okresów, różnią się formą, różne miały znaczenie. Znajdują się one na pograniczu wielu dyscyplin naukowych, takich jak: historia sztuki, etnografia, archeologia, prawo, teologia i innych.

Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna „LOTUR” wraz z Tourismusverband Spreewald e.V. realizuje projekt, którego celem jest wydanie informatora turystycznego o krzyżach pokutnych występujących na obszarze Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”.

Krzyże pokutne, zwane też krzyżami pojednania, od czasów średniowiecza, stawiano z reguły na miejscu popełnienia zbrodni. Były to okolice trudno dostępne: wąwozy, lasy, pobocza dróg. Stawiano je także w miejscach widocznych, przy skrzyżowaniu traktów, w sąsiedztwie gospód i kościołów. W XVIII w., w miarę jak obyczaj ten, zanikał i się zmieniał, zaczęto przenosić i umieszczać podobne krzyże w murach cmentarnych oraz grupować przed kościołami. Krzyże najczęściej wykonywano z miejscowego materiału jakim był zazwyczaj: piaskowiec, zlepieniec, granit czy bazalt.

Do Polski zwyczaj stawiania kamiennych krzyży pokutnych dotarł z Europy Zachodniej na początku XIV w., wypierając obowiązującą do tej pory „vendettę”, czyli zasadę (prawo) krwawej zemsty.

Przyjmuje się, iż w XIII wieku zaczęto pisemnie sporządzać porozumienia, zwane traktatami pokutnymi „Compositio”. Umowy te były zawierane pomiędzy rodziną

ofiary oraz mordercą (po udowodnieniu mu winy), w obecności przedstawicieli władz kościoła. Na mocy traktatu skazany zmuszony był do podporządkowania się do wyroku sądowego. Na wyrok przeważnie składały się: zapłata za proces sądowy (w tym strawę i piwo dla sędziego), pokrycie wydatków związanych z pogrzebem ofiary, zamówienie nabożeństwa żałobnego (często nie kończyło się na jednym), dostarczenie określonej ilości wosku, odbycie pielgrzymki do miejsca świętego (do Rzymu, Jerozolimy czy Santiago de Compostela). Wobec rodziny zmarłego morderca zobowiązany był również przekazać kwotę pokutną tzw. „główszczyznę” oraz inne dobra materialne. W miejscu przestępstwa zobowiązany był do postawienia, własnoręcznie wykutego krzyża lub kamiennej kapliczki, jako wyraz pokuty, ku pamięci i przestrodze potomnych. Rodzina ofiary wyrzekła się zemsty, a pod kamiennym krzyżem zawierane było pojednanie z zabójcą. Stąd druga nazwa-krzyże pojednania.

Od XV w. zaczęły pojawiać się krzyże z rzeźbami narzędzi mordu. Były to przeważnie: miecze, kusze, noże, sztylety, sierpy, widły, nożyce itp. Wraz z upowszechnieniem umiejętności czytania i pisania na krzyżach pojawiają się krótsze lub dłuższe informacje, kto, kogo, kiedy, czym i za co zamordował (schyłek XVI i XVII w.)

Pod koniec XVIII wieku obyczaj stawiania kamiennych krzyży pokutnych zupełnie zanikł. Wolnostojące kamienne zabytki niszczył czas i ludzie. Ich przydatność w charakterze materiału budowlanego wpłynęła na ogromną dewastację tych zabytków.

W Europie występuje ok. siedem tysięcy krzyży pokutnych, w tym w Niemczech ponad pięć tysięcy, a w Czechach ponad osiemset. Ocenia się, że w Polsce jest ich ponad siedemset, z czego na Śląsku ok. 580.

W Lubuskiem występuje czterdzieści dziewięć takich pomników średniowiecznej jurysdykcji, znajdujących się w 33 miejscowościach. Około połowa krzyży (46,6%) występuje zaledwie w siedmiu miejscowościach-najwięcej

w Bytomiu Odrz. (5). Najdalej na północ wysunięty jest krzyż we wsi Nowy Zagór, na południe- w Nowoszowie, na wschód- w Konradowie, a na zachód- w Markosicach. Większość z nich wykonana jest w piaskowcu (19) i w zlepieńcu (14). Ich wielkości są zróżnicowane. Pod względem wysokości najmniejszy jest krzyż w Jasieniu (37cm), a największy w Kole (155cm). Umieszczenie krzyży jest różnorodne. Najwięcej (23) jest krzyży wolnostojących. Osiem wmurowanych jest w kościoły, siedem w mury cmentarzy przykościelnych, cztery – w szczyty kościoła.

Krzyże pokutne mają różne formy (typy). Na piętnaście zróżnicowanych form krzyży ogólnie w woj. lubuskim występuje tylko pięć. Najwięcej jest krzyży łacińskich (23), pięć ma kształt nieregularny, czyli nie dające się skwalifikować ze względu na zwietrzenie i uszkodzenia. Następne sześć to krzyże św. Antoniego (w kształcie litery T). Krzyże maltańskich jest trzy. Ciekawy jest też krzyż w Szprotawie mający formę zwieńczenia koniczynkowego.

Jedna czwarta (z ogólnej liczby) krzyży nosi ryty narzędzia zbrodni. Ewenementem na skalę ogólnopolską jest krzyż w Kole, na którym znajdują się z obu stron „rzeźby” miecza (wypukłe).

Tylko w jednym przypadku-jako osobna wyryta jest data (Lutyńka), w jednym data z inicjałem (Nowoszów) i tylko w jednym treści (Jeleniów).

Najstarszym krzyżem pokutnym w Lubuskiem jest ten z Lutyńki (1418r.), zaś najmłodszym datowanym (1863r.) z Jeleniowa.

Oprócz wyżej opisanych kamiennych krzyży pokutnych, na odkrywców czeka

w Lubuskiem 45 zaginionych obiektów znajdujących się w 34 miejscowościach (najwięcej w gminie Żagań – 10, Gubin – 6 i Żary – 5). Przez określenie „zaginiony” należy uważać krzyż, o którym wiadomo, że umiejscowiony był w danym miejscu (na danym terenie), a następnie zaginął. O tym, że można naprawdę coś „znaleźć” na naszym terenie, niech świadczy fakt odkrycia zaginionych krzyży w ostatnich dwóch latach- w Borowie Wielkim (2), we wsi Długie i w Lubiechowie.

W Powiatach Märkisch Oderland, Spree-Neiße oraz Oder-Spree na terenie Brandenburgii znajdziemy 15 krzyży pokutnych, znajdujących się w 10 miejscowościach. 10 z krzyży to krzyże wolnostojące, 2 znajdziemy w murach kościelnych, 3 znajdują się w lokalnych muzeach. Na pięciu krzyżach widnieją narzędzia zbrodni.

Największe zgrupowanie tych zabytków znajdziemy w Wellmitz, gdzie występuje ich aż cztery. Największy z krzyży mierzący 185 cm oraz najmniejszy o wysokości 36 cm również pochodzą z tej miejscowości.

Informator-przewodnik wydany w dwóch wersjach językowych polskiej i niemieckiej dostępny będzie w lubuskich Certyfikowanych Informacjach Turystycznych, siedzibie Lubuskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej „LOTUR” oraz siedzibie Tourismusverband Spreewald e.V. w Raddusch.

Dr Mieczysław Wojecki

Projekt współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) - Brandenburgia 2007-2013. Fundusz Małych Projektów i Projekty Sieciowe Euroregionu „Spree-Nysa-Bóbr” oraz budżetu państwa.

Pokonywać granice poprzez wspólne inwestowanie w przyszłość.

Auf der Spur der Steinkreuze beiderseits der Oder

Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna „LOTUR” (dt. Lubuska Regionale Touristenorganisation „LOTUR”) führt zusammen mit dem Tourismusverband Spreewald e.V. ein Projekt durch, dessen Ziel die Herausgabe einer Touristenbroschüre über die im Gebiet der Euroregion „Spree-Neiße-Bober” vorkommenden Sühnekreuze ist.

Steinerne Sühnekreuze sind fast in ganz Europa anzutreffen. Von Österreich und Norditalien bis nach Skandinavien und den Britische Inseln, von Frankreich bis in den Kaukasus. Sie stammen aus verschiedenen Zeitaltern, unterscheiden sich in der Form und hatten verschiedene Bedeutungen. Sie befinden sich im Grenzgebiet vieler wissenschaftlicher Disziplinen wie Kunstgeschichte, Ethnografie, Archäologie, Rechtswissenschaft, Theologie und anderen.

Sühnekreuze, auch Versöhnungskreuze genannt, wurden seit dem Mittelalter in der Regel an einen Ort gesetzt, an dem ein Verbrechen begangen wurde. Es waren schwer zugängliche Gegenden: Schluchten, Wälder, Wegränder. Sie wurden auch an sichtbaren Stellen wie an der Kreuzung von Routen, in der Nähe der Wirtschaftshäuser und Kirchen errichtet. Im 18. Jahrhundert, in dem Maße, wie dieser Brauch ausstarb und sich veränderte, begann man ähnliche Kreuze zu versetzen und sie in die Kirchhofmauern einzufügen und vor den Kirchen aufzustellen. Die Kreuze wurden am häufigsten aus dem in der Nähe zu findenden Werkstoff, in der Regel aus Sandstein, Konglomerat, Granit oder Basalt behauen.

Der Brauch des Aufstellens von steinernen Sühnekreuzen kam nach Polen aus Westeuropa am Anfang des 14. Jh. und verdrängte die bisher geltende Vendetta, d.h. die Regel (das Recht) der Blutrache.

Es wird angenommen, dass man im 13. Jahrhundert schriftliche Vereinbarungen, Sühneverträge „Compositio” genannt, zu erstellen begann. Diese Verträge wurden zwischen der Familie des Opfers und dem Mörder (nach dem Schuldnachweis) in

Anwesenheit von Vertretern der Kirche abgeschlossen. Kraft des Vertrages war der Verrichtete gezwungen nach dem Gerichtsurteil zu verfahren. Das Urteil bestand meistens aus folgenden Teilen: Bezahlung für den Gerichtsprozess (einschließlich der Kost und Bier für den Richter), Begleichung der Kosten, die mit der Beerdigung des Opfers verbunden waren, Organisation der Trauerandacht (häufig waren es mehr als eine), Beschaffung bestimmter Menge an Wachs, Teilnahme an einer Wallfahrt zu einem heiligen Ort (nach Rom, Jerusalem oder Santiago de Compostela). Der Familie des Verstorbenen gegenüber war der Mörder verpflichtet Sühnegeld das sog. „Wergeld” zu bezahlen und andere materielle Güter zu übergeben. Am Tatort musste er ein selbst behauenes Kreuz oder einen steinernen Bildstock als Zeichen der Buße zur Erinnerung und Warnung für

die Nachkommen errichten. Die Familie des Opfers verzichtete auf Rache, und am Kreuz fand die Versöhnung mit dem Mörder statt. So entstand die zweite Bezeichnung für die Sühnekreuze - Versöhnungskreuze.

Seit dem 15. Jh. begannen Kreuze mit Einritzungen der Mordwerkzeuge zu erscheinen. Es waren am häufigsten: Schwerter, Armbrüste, Messer, Dolche, Sicheln, Gabeln, Scheren u. ä. Mit der Verbreitung der Fertigkeit des Lesens und des Schreibens erschienen an den Kreuzen kürzere oder längere Informationen wer, wen, wann, womit und wofür ermordet hatte (Ende des 16. und 17. Jh.).

Am Ende des 18. Jahrhunderts starb der Brauch der Aufstellung von Sühnekreuzen vollständig aus. Frei stehende Steindenkmale wurden im Laufe der Zeit und von Menschen vernichtet. Der Nut-

zen, sie als Baumaterial zu gebrauchen, trug zu einer enormen Verwüstung dieser Denkmale bei.

In Europa gibt es ca. 7000 Sühnekreuze, darunter mehr als 5000 in Deutschland und über 800 in Tschechien. Es wird geschätzt, dass sich in Polen mehr als 700 Stück befinden, wovon ca. 580 in Schlesien vorkommen.

In Lubuskie gibt es 49 solcher Denkmale mittelalterlicher Gerichtsbarkeit und sie befinden sich in 33 Ortschaften. Ungefähr die Hälfte der Kreuze (46,6 %) kommt in knapp 7 Ortschaften vor - am zahlreichsten in Bytom Odrzański (5). Das am weitesten nördlich stehende Kreuz befindet sich im Dorf Nowy Zagór, am weitesten südlich - in Nowoszów, am weitesten östlich - in Konradowo, und am weitesten westlich - in Markosice. Die meisten wurden aus Sandstein (19) oder Konglomerat (14) behauen. Die Kreuze haben verschiedene Größen. Das kleinste Kreuz befindet sich in Jasiń (37 cm) und das größte Kreuz in Koło (155 cm). Die Lage der Kreuze ist unterschiedlich. Am zahlreichsten (23) kommen frei stehende Kreuze vor. Acht sind eingemauert in die Kirchmauern, sieben in die Kirchhofmauern, vier in die Giebel von Kirchen.

Die Sühnekreuze haben verschiedene Formen (Typen). Von 15 unterschiedlichen Kreuzausformungen kommen in Lubuskie nur 5 Formen vor. Am meisten gibt es lateinische Kreuze (23), fünf haben eine unregelmäßige Gestalt, d.h. man kann sie wegen der Verwitterungs- und Beschädigungsfolgen nicht klassifizieren. Die nächsten sechs sind Antoniuskreuze (in Form des Buchstabens T). Es gibt drei Malteserkreuze. Interessant ist auch ein kleeblattförmiges Kreuz in Szprotawa.

Ein Viertel (der Gesamtzahl) der Kreuze trägt Einritzungen der Mordwerkzeuge. Außergewöhnlich in gesamtpolnischem Ausmaß ist das Kreuz in Koło, an dessen beiden Seiten die Gestalt eines (erhabenen) Schwertes zu erkennen ist.

Jeweils nur in einem Fall wurde allein das Datum (Lutyńka), das Datum mit Initialen (Nowoszów) und der Textinhalt (Jeleniów) eingraviert.

Das älteste Sühnekreuz in Lubuskie ist das Kreuz aus Lutyńka (1418), während das am spätesten datierte (1863) kommt aus Jeleniów.

Neben den oben genannten Steinkreuzen warten auf die Entdecker in Lubuskie 45 verschollene Objekte, die sich in 34 Ortschaften (die meisten in der Gemeinde Żagań - 10, Gubin - 6 und Żary - 5) befinden. Unter dem Begriff „verschollen“ ist es zu verstehen, dass ein Kreuz an einem bestimmten Ort (im bestimmten Gebiet) gestanden hatte, später aber verschwand. Von dem Fakt, dass man in unserem Gebiet wirklich etwas „finden“ kann, soll die im Laufe der zwei letzten Jahre erzielte Entdeckung von verschollenen Kreuzen in Borów Wielki (2), im Dorf Długie und in Lubiechów zeugen.

In den Landkreisen Märkisch Oderland, Spree-Neiße und Oder-Spree in Branden-

burg finden wir 15 Sühnekreuze, die in 10 Ortschaften anzutreffen sind. 10 davon sind frei stehende Kreuze, 2 stecken in den Kirchmauern, 3 befinden sich in lokalen Museen. An vier Kreuzen sind Mordwerkzeuge zu erkennen.

Die größte Sammlung dieser Denkmale finden wir in Wellmitz, wo sogar 4 Kreuze stehen. Das größte Kreuz mit dem Maß 185 cm und das kleinste mit einer Höhe von 36 cm stammen auch aus diesem Ort.

Die in polnischer und deutscher Sprachversion herausgegebene Touristenbroschüre wird in den zertifizierten Touristeninformationen in Lubuskie, dem Sitz von Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna „LOTUR“ (dt. Lubuska Regionale Touristenorganisation „LOTUR“) und dem Sitz des Tourismusverbandes Spreewald e.V. in Raddusch erhältlich sein.

Projekt współfinansowany jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia 2007 – 2013. Fundusz Małych Projektów i projekty Sieciowe Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr” oraz budżetu państwa.

„Pokonywać granice poprzez wspólne inwestowanie w przyszłość”
„Grenzen überwinden durch gemeinsame Investition in die Zukunft”.

Informacja turystyczna